

Ribâ ve Faiz Kavramlarına Dair Bir Değerlendirme*

Esra ŞENTÜRK AKSU**

Mansur KOÇINKAĞ***

Öz: Ribâ ve faiz kavramlarının muhteviyatı ve bu iki kavramın ayrıştığı ve birleştiği noktalar faiz kavramının dünya ekonomisinin merkezine yerleşmesinden itibaren devam etmektedir. Günümüzde faizin ekonomideki yeri üzerine tartışmalar yaşanırken İslâmî finans ise Katılım Bankacılığı vasıtasıyla kendi kesimine bir alternatif oluşturmaya çalışmaktadır. Fakat bu bankaların kullandığı usuller de kimi zaman tartışma konusu olmuştur. Tüm bunların yanında faiz unsurunu, finansın ayrılmaz bir parçası olarak gören İslâm âlimlerinin sayısı da azımsanmayacak kadar çoktur. Faizi ekonominin temel yapı taşı kabul edip onsuz bir sistemin var olamayacağını savunanların aksine ekonomideki buhranların, yıkımların ve krizlerin faizden kaynaklandığını savunanlar da olmuştur. Biz de çalışmamızda bu iki kavramın ayrıştığı ve birleştiği noktaları ele alıp bu iki kavram üzerine kısa bir değerlendirmede bulunacağız.

Anahtar Kelimeler: İslâm Hukuku, Ribâ, Faiz, Tefecilik.

An Evaluation of the Concepts of Ribâ and Interest

Abstract: The content of the concepts of ribâ and interest, the points where these two concepts diverge and converge have been going on since the concept of interest was placed at the center of the world economy. Today, while there are debates on the place of interest in the economy, Islamic finance is trying to create an alternative for its segment through participation banking. However, the methods used by these banks have sometimes been the subject of debate. In addition to all these, the number of Islamic scholars who consider interest as an integral part of finance is not to be underestimated. Contrary to those who accept interest as the basic building block of the economy and argue that a system cannot exist without it, some argue that the depressions, destructions, and crises in the economy are caused by interest. In this study, we will discuss the points where these two concepts diverge and converge and make a brief evaluation of these two concepts.

Keywords: Islâmic Law, Ribâ, Interest, Usury.

* Bu makale, birinci yazarın "Faiz ve Ribâ Kavramlarına Dair Çağdaş Yaklaşımlar" adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, TÜRKİYE.

senturkisra17@gmail.com,

ORCID: 0009-0003-3183-4016

*** Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, TÜRKİYE, mansurkocinkag@comu.edu.tr,

ORCID: 0000-0002-2589-945X

Articles in Theosophia are licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0).

Giriş

Ekonomik kaygılar, insanların hayatında önemli bir yer işgal etmektedir. Özellikle pandemiyle birlikte bütün dünyada bazı finansal krizler yaşanmaya başlamış ve bu problemleri çözüme adına ciddi enstrümanlar geliştirilmiştir. Enflasyonun ve istihdam eksikliğinin sebep olduğu ekonomik krizler de bunlardan biridir. Bu krize karşı faizlerin artırılması yoluyla hem insanların paralarının değerinin korunması hem de piyasalara sıcak para girişiyle enflasyonun düşürülmesi hedeflenmektedir. Ancak faizin İslam hukukunda yasak olması, böyle bir problem karşısında müslümanların elini kolunu bağlamakla kalmayıp paralarının değerini korumak için nasıl bir yola başvuracaklarına dair kafa karışıklığı yaşamalarına sebep olmaktadır. Müslümanlar, modern dönemde iktisadın bel kemiğini oluşturan faiz olgusuna karşı yıllar boyunca mesafeli bir tutum takınmışlardır. Faizin, İslâm fıkhi/iktisadında haram kabul edilmesi başta ticaret erbâbı olmak üzere bütün müslümanların tartıştığı bir konu haline gelmiştir. Bu noktada sıkça yöneltilen sorular, zaman içerisinde tekrar tartışmaya açılmış ve özellikle ekonomik buhranların yaşandığı dönemlerde bankaların verdiği faizin caiz olup olmadığı tartışılmıştır.

Faizin yanında krizlerle birlikte baş gösteren bir diğer problem enflasyon sorunudur. Enflasyon ortamlarında ülke parasının değer kaybetmemesi adına sürekli bir biçimde faiz oranları artırılır. Bu durum ise faiz hassasiyeti olmayan bireylerin kâr elde etmesini sağlarken ellerindeki birikimlerini faiz gibi bir sistemin içerisinde değerlendirmek istemeyen müslümanları bir alternatif bulma çabası içerisine sürükler.

İslâm hukukunda iktisadî alanda ortaya atılan en önemli görüşlerden biri günümüzdeki faiz uygulamasının Yüce Allah'ın Kur'ân'ı Kerîm'de şiddetle yasakladığı ribâ uygulamasından¹ çoğu noktada ayrıştığı iddiasıdır. Bu görüşe göre Kur'ân'da yasaklanan ribâ sömürü düzenine dayanmaktadır. Faiz ise bireyi korumaya, mal sahibi yapmaya ve ona kazandırmaya odaklı bir sistem olarak kullanılabilir. Bu görüşe göre her faiz uygulaması ribâ kapsamına girmezken her ribâ faiz kapsamına girmektedir. Tüm bunların sonucu olarak İslâm hukuk tarihi boyunca ribânın tanımı dahil, çeşitleri, ribâyâ konu olan malların türleri, özellikleri, yasaklanması ve hukuk konjonktürü içerisindeki yeri tartışılan konular arasında yer almaktadır.

İslâm dini, diğer semâvî dinlerin aksine sosyal yaşamın her alanında etkili olan bir dindir. Modern dünya, insan hareketlerinin en önemli muharriklerinden birini “menfaat” olarak tanımlasa da İslâm dini bu amacı daha çok “kamu menfaati” olarak görür. Bundan dolayı İslâm dininde toplum, her zaman bireyden daha öncelikli kabul edilmektedir. Bu durumda sömürü odaklı bir sistem olan ribâ gibi bir eylemin yasaklanmasının sebebi de en başta gayri ahlakî bir eylem olmasıdır. Yüce Allah Kur'ân'ı Kerîm'de ribâ hakkında “Ribâ yiyenler, kıyâmet günü kabirlerinden, başka türlü değil, ancak şeytan çarpmış kimselerin cinnet nöbetinden kalktığı gibi kalkacaklardır. Bunun sebebi, ‘Alış-veriş de tıpkı ribâ gibidir’ demeleridir. Halbuki Allah, alış-verişi helâl, ribâyı haram kılmıştır.”²

¹ *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, çev. Halil Altuntaş – Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009), Bakara 2/275, Âl-i İmrân 3/130 vd.

² Bakara 2/275.

buyurmuştur. Bu noktada Şâri'in ayetle sabit olan net tavrı da müslümanları ribâya bulaşmama konusunda dikkatli olmaya itmiştir. Hâl böyle olunca ribâ hususuna fazlasıyla titiz yaklaşmış ve bazı durumlarda ribâ ile aynı anlama gelmeyen uygulamalar dahi ribâ kapsamında değerlendirilmiştir. Zira İslâm hukukunda ribâ şüphesi olan meseleler büyük oranda hakikî ribâ gibi değerlendirilmeye tabi tutulmuştur. Fakat bununla beraber enflasyonist ortamda gerçekleşen karz akitlerinde, paranın değerindeki düşüş sebebiyle borç veren kişi ciddi anlamda zarara uğramaktadır. Bu da İslâm'ın çok önemseydiği karz-ı hasenin özellikle yerel paralarda neredeyse yok olmasına neden olmuştur.

Karz akdindeki fazlalık talebi, miktar olarak haksız bir talep gibi gözükse de böyle bir durumda asıl tartışılan nokta bu fazlalığın hak edilmiş bir fazlalık olup olmadığı mevzudur. Nitekim bazı İslâm hukukçularına göre şayet ülke genelinde enflasyon gibi bir sorun var ise verilen borcun geri alınırken paranın değer kaybının talep edilmesinde bir problem yoktur.³ Zira İslâm hukukunun en temel prensiplerinden biri "lâ darara ve lâ dirâr"⁴ hadisinde de belirtildiği üzere kimsenin zarara uğramamasıdır.

Yukarıdaki ifadelerimizi pratiğe dökerek olursak; örneğin 3 yıl evvel bir kişiye 500 bin TL borç veren kişi, bugün ne kadar para geri alması durumunda adalet ve hakkaniyet sağlanmış olur? 3 yıl evvel 500 bin TL ile güzel bir daire alınabilecek iken o dairenin bugünkü değeri 4 milyon civarındadır. Faizi rakamsal fazlalık olarak algılayanlar alacaklının sadece 500 bin TL geri alabileceğine kâil iken bazı âlimler altın karşılığını almaları gerektiğini, bir kısım araştırmacı da enflasyonun dikkate alınıp alım gücüne bakılması gerektiğini savunmaktadırlar. Birinci durumda alacaklı verdiği paranın, alım gücü itibarıyla neredeyse sekizde birini alırken ikinci örnekte de zarar etmesi mümkündür. Çünkü altın piyasası üzerinde de ciddi baskılar ve operasyonlar söz konusu olmaktadır. Üçüncü şıkta ise enflasyonun ne kadar âdil belirlendiği hususunda şüpheler bulunmakta ve bu hususta devletin resmi bir kurumu olan TÜİK'in verdiği rakamların gerçeği yansıtmayı yansıtmadığı tartışma konusu edilmektedir. Sonuç olarak adaleti sağlamaya ve insanlardan zararı defetmeye çalışan bir hukuk sisteminin bu durumda önerebileceği yöntem ne olmalıdır?

Ribâ ve faiz konusunda bizlere ulaşan ve hâlâ devam eden güçlü bir literatürün olduğunu ifade edebiliriz. Bunlardan birkaçına temas etmemiz gerekirse, bu noktada son dönemde yazılan ve çalışmamızda sıkça istifa ettiğimiz Süleyman Uludağ'ın *İslâm'da Faiz Meselesine Farklı Bir Bakış* adlı eseri oldukça önemlidir. Uludağ, bu kitabında faizi üçe ayırır. Bunlar, haram faiz (ribâ ve tefecilik), tahrimen veya tenzihen mekruh olan faiz (oranı düşük de olsa darda kalanlar ile fakir fukaraya verilen tüketim amaçlı ödünçlerden alınan faiz) ve mübah faizdir (İş adamları, sanayiciler vb. kişilerden, mevduat sahiplerine verdikleri ve kredi alanlardan tahsil ettikleri, makul, gerçekçi, mutedil ve ekonomik faizdir).⁵ Ayrıca Uludağ'a göre hile-i şeriyeye yöntemiyle para alıp vermek faizden daha tehlikeli olup faiz günahına ek bir de samimiyetsizlik günahına sebep olmaktadır.

³ Bkz. Muhammet Vareli, "İslâm Hukuku Akit Teorisi Bağlamında Enflasyon Farkının Ödenmesine Dair Görüşler", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 41, (2023), 217-241.

⁴ İbn Mâce, "Ahkam", 17.

⁵ Süleyman Uludağ, *İslâm'da Faiz Meselesine Farklı Bir Bakış*, (İstanbul: Dergah Yayınları, 2021), 346.

Uludağ'ın asıl amacı bu konuda geçmiş literatüre ve söylenenlere bağlı kalmadan yeni bir şeyler söylenebileceğini göstermektir.

Modern problemleri ve düşünceleri aktaran bir başka eser, Hakan Şahin ve Mustafa Öztürk'ün ortak çalışması olan *Ribâ ve Faiz nedir, Ne Değildir?* adlı kitaptır. Çalışmamız boyunca özellikle İslâmî kaynaklar ve referanslar noktasında oldukça faydalandığımız bu eserde Öztürk ve Şahin; Kur'ân'da asıl yasaklanan işlemin ribâ olduğunu ve faizli işlemlerin esasen tüm dinlerin şikayetçi olduğu gayri ahlâkî ribâ unsurlarından ayrıldığını ifade etmektedir. Ayrıca yazarlar, yıllardır tartışılan "faizsiz ekonomi" modelinin de iktisadî açıdan hiçbir dönemde mümkün olmadığını ve olamayacağını ifade etmektedirler.

Bu konu üzerinde çalışmaları olan bir başka araştırmacı Servet Bayındır'dır. O, ribânın tanımsal olarak net bir çizgiye konulduğunda hangi işlemlerde ribâ olup olmadığı konusunun daha net bir biçimde anlaşılacağını düşündüğünden öncelikle ribânın tanımını netleştirmeye çalışmaktadır. Ona göre ribânın daha önceki tanımlarında "hâsılat" yönüne odaklanılmış, fakat asıl yasaklanma amacı olan "eylemsel" yönü arka plana atılmıştır. Ona göre ribânın eylemsel olarak tanımı "kendisinde karşılığı bulunmayan fazlalığın şart koşulduğu işlemdir", bunun yanında iktisadî bir eylem olarak ise ribâ "nitelikleri aynı iki malın farklı miktarlarda değiştirilmesi eylemidir." Bu tanımdan yola çıkarak bankalarda verilen kredinin, nitelikleri aynı olan iki malın (para) farklı miktarlarda değiştirilme biçimi olduğundan caiz kabul edilmemesi gerektiğini düşünür. Bayındır'a göre karz gibi yardımlaşma odaklı bir eylemin ise enflasyon sebep gösterilerek fazlalık talebiyle gündeme gelmesi ise oldukça yanlıştır.⁶ Ancak bu durumda alacaklının yaşadığı hak kaybını dikkate almamak ve borçlunun misliyle geri ödememesi söz konusu olur. Bu da İslam hukukunun hiç kimseyi zarara uğratmama prensibini dikkate almamak anlamına gelir. Ayrıca üzerinde durulması gereken en önemli sorulardan biri, alacaklının talep ettiği enflasyon farkı reel anlamda bir fazlalık kabul edilebilir mi?

Osmanlı döneminde özgür fikirleriyle kendisinden söz ettiren Mansurizâde Said Bey'nin konuyla ilgili çalışmaları meseleye başka bir zaviyeden baktığını göstermektedir. Ona göre nasslarda yasaklanan ribâ; paranın fazla para mukabilinde satılmasıdır. Fakat icâr edilmesi durumu, söz konusu ribâdan farklı bir tanım içermektedir. Sonuç olarak o, faizi paranın kira bedeli olarak görmüştür. Ona göre önemli olan süre ve miktardır. Ancak bu iki durum söz konusu edilmezse ribâdan söz edilebilir.⁷

Sonuç olarak bunca çalışmanın ve farklı görüşün ortaya çıkması, modern dönemde gündeme gelen faiz ile klasik kaynaklarda dile getirilen ribâ arasında bazı farklılıkların olmasıdır. Bu mesele, sadece müslümanlarla ilgili bir husus olmayıp Batı'da da zamanla faiz ve ribânın farklı kavramlar olduğuna dair pek çok görüş dile getirilmiştir. Tarım kültürünün baskın olduğu dönemlerde ribâyla ilgili bu denli derin bir tartışmanın olmaması da bu tartışmanın, zamanın ruhunda aranması

⁶ Bkz. Servet Bayındır, "Ribânın Tanımı Konusunda Yeni Bir Yaklaşım Önerisi", *İlahiyat Akademi Dergisi*, 13, (2021), 1-30.

⁷ Bkz. Abdullah Kahraman, "Mansûrîzâde Said'in Klasik Fıkıhçılara Yönelttiği Bazı Eleştiriler", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5/1, (2001), 223-262.

gerektiğini gösterir. Ayrıca unutulmamalıdır ki klasik kaynakların yazıldığı dönemlerde para denilen nesne büyük oranda altın ve gümüş gibi hılketen (yaradılış itibarıyla) semen olan hususlardır. Fakat günümüzde para denilen hususun hakikî semen olmayıp itibarî bir şey olması ve devletlerin karşılıksız şekilde basıp insanların cebindeki paranın değerini düşürebildiği bir sistemde halen aynı hükümlerden bahsetmek biraz naif bir düşünce olur. Faiz ve ribâ konusuna dair yaptığımız bu çalışmanın amacı, söz konusu literatürden yola çıkarak konuyu tarafsız bir şekilde ve gelişim süreci içerisinde ele alıp İslâm toplumundaki sonuçlarına dair kısa bir değerlendirme yapmaktır.

1. Ribâ Kavramı ve Kapsamı

Arapça kökenli bir kelime olan ribâ (الربا), ra-be-vav veya ra-be-ye veyahut ra-be-e kökünden türemiştir.⁸ Sözlükte ise yaygın olarak “artma, çoğalma ve yükseğe çıkma” anlamlarına gelen rebâ-yerbû kökünden türemiş bir mastar olduğu kabul edilir. Ribânın farklı bâblardaki şekilleri hem isim hem de fiil olarak kullanılır. Kelimenin, if’âl bâbındaki türevi “çoğaltmak, arttırmak” manalarına gelirken; tef’îl bâbında ise “kişinin çocuğunu büyütmesi, terbiye etmesi” gibi anlamlara gelmektedir.⁹ Terim olarak hakkında pek çok tanım yapılsa da Hanefî ıstılahında ribâ, “Karşılığında bir bedel olmadan tartılabilen (veznî) veya ölçülebilen (keylî) bir malı aynı cinsten miktarı fazla bir mal ile değiştirmek” şeklinde tarif edilir.¹⁰

Ribânın hangi mallarda cereyan ettiğine ve illetinin ne olduğuna bağlı olarak mezhepler arasında farklı pek çok açıklama gündeme gelmiştir. Yaygın olarak ribâ, “aynı cins bedellerden birinin karşılıksız bir ziyadeyle satılmasıdır” denilebilir.¹¹ Bu bağlamda ele alacağımız ilk tanım Malikî fakihî Adevî’nin ribâ tanımıdır. Adevî’ye (ö. 1189) göre ribâ; “Sayılan veya tartılan mallardaki kesin yahut varsayılan (mevhum) fazlalık ve vade/erteleme ribâ türlerindedir.”¹² Hanbelî fakihlerine göre ise ribâ; “(mekilât ve mevzûnattan) özel birtakım şeylerdeki fazlalık”¹³ olarak tarif edilir. Şafîî fıkhuına göre; “nakdin (paranın) veya yiyeceğin misliyle satımında gerçekleşen ziyadedir” veya “Ribâ, sözleşme esnasında şerî ölçüler açısından aynı miktarda (mümasil) olup olmadıkları bilinmeksizin özel bir bedel üzerine yahut bedellerden her ikisi veya birinin vadeli olması üzerine yapılan akittir.”¹⁴ Diğer bir ifadeyle ribâdan bahsedebilmek için zaman dahil olmak üzere bir ziyadenin söz konusu olması gerekir, ziyadenin olmadığı hususlarda ribâdan bahsetmek pek mümkün değildir.

Klasik kaynaklarda ribânın mahiyeti ve tanımı daha çok “kitâbü’l-bey” bölümünde özel bir alt başlık altında yer alır. Kur’ân’da geçen “Allah alışverişi helal ribâyı ise haram kıldı”¹⁵ ayetine binaen ribânın zıddı bey’ olarak tanımlansa da bu durumun aksine ribânın zıddı sadaka veya zekât olduğu

⁸ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, (Beyrut: Dâru’l-Hadîs, 2000), 5/91-92.

⁹ İbn Manzûr, a.g.e., 5/91-92.

¹⁰ Ömer Nasûhî Bilmen, “Ribâ”, *İslâm Hukuku Terimleri Kâmusu*, (İstanbul: Nizamiye Akademi Yayınları, 2016).

¹¹ Abdurrahmân el-Cezîrî, *el-Fıkhu alâ’l-Mezâhibi’l-erba’a*, (Beyrut: Dâru’l-kütübî’l-ilmîyye, 2003), 2/221.

¹² Bayındır, “*Ribanın Tarifi Konusunda Yeni Bir Yaklaşım Önerisi*”, 24; Ali b. Ahmed el-Adevî, *Hâşiyetü’l-Adevî ‘alâ Şerhi’l-Hıraşî* (Daru’l-Fıkr, t.s.), 5/56.

¹³ Bayındır, “*Ribanın Tarifi Konusunda Yeni Bir Yaklaşım Önerisi*”, 24; Muvaffakuddîn İbn Kudâme, *el-Muğnî*, nşr. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî - Abdulfettâh Muhammed el-Hulv (Kahire: 1986), 4/3.

¹⁴ Bayındır, “*Ribanın Tarifi Konusunda Yeni Bir Yaklaşım Önerisi*”, 24; Zekeriyâ el-Ensârî, *Esna’l-metâlib şerhu Ravzi’t-tâlib*, nşr. Muhammed Muhammed Tamir (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmîyye, 2001/1422), 7/471.

¹⁵ Bakara 2/275.

da dile getirilmiştir. Nitekim Yüce Allah Bakara Suresinin 276. ayetinde şöyle buyurmaktadır: “Allah ribânın bereketini tamamen giderir, sadakaları ise artırır.” Böylece O, ribânın zıddı olarak sadakayı zikretmiş ve karz-ı hasen vermeye teşvik etmiştir. Nitekim nüzûl sırasına göre ilk inen ribâ ayeti olarak kabul edilen Rûm Suresinin 39. ayeti de aynı minvalde bir ayettir. Yüce Allah yine şöyle buyurmaktadır: “İnsanların mallarında artış olsun diye verdiğiniz herhangi bir ribâ Allah katında artmaz. Allah’ın rızasını isteyerek verdiğiniz zekâta gelince, bunu yapanlar -sevaplarını ve mallarını- kat kat arttıranlardır.”

Ribâ kavramı esasen, Kur’ân’da geçen cahiliye ribâsı ve Hz. Peygamber’in açıkladığı şekliyle fazlalık ribâsı olarak ikiye ayrılmaktadır. Nesie ribâsının günümüzde daha çok tefecilik veyahut bileşik faiz olarak adlandırılan yüksek faiz ile örtüştüğünü ifade edebiliriz. Bu ribâ türü hem Kur’ân’da¹⁶ hem de hadislerde şiddetli bir şekilde yasaklanmıştır. İslâmiyetten önce de ribâ kavramının örfi olarak bilindiğini ifade edebiliriz. Nitekim İbn Hişam’ın (ö. 218/833) aktardığına göre; İslâm’dan önceki dönemde Kâbe’nin yeniden inşası söz konusu olunca, Hz. Peygamber’in akrabalarından Ebû Vehb b. Amr, Kureyşlilere şöyle seslenmiştir: “Ey Kureyş topluluğu! Kâbe’nin inşasına temiz kazancınızdan başka bir kazançla destek ve katkıda bulunmayın. Bu inşa faaliyetine ne kerhanecilikten elde edilmiş kazanç ne ribâ ve ne de insanlardan zorla gasp edilmiş mallar girsin.”¹⁷ Fakat örfi olarak bilinen ribâ da nesie ribâsıdır. Yukarıdaki paragrafta da belirttiğimiz üzere fazlalık ribâsının Hz. Peygamber’den sonra gündeme geldiği kabul edilir. Fazlalık ribâsı ile ilgili en temel hadis Hz. Peygamber’den aktarılan şu hadistir: “Altına karşılık altın, gümüşe karşılık gümüş, buğdaya karşılık buğday, arpaya karşılık arpa, hurmaya karşılık hurma, tuza karşılık tuz, eşit miktarda ve peşin olarak satılır. Her kim daha fazla verir veya alırsa muhakkak ribâ yemiştir. Alan ile veren bu hususta eşittir.”¹⁸ Bu hadiste fazlalık ribâsından bahsedilmekte fakat ribânın illetinin ne olduğuna temas edilmemektedir. Sonrasında ise fukahâ bu altı maldaki illeti tespit etmeye gayret etmişlerdir. Bu noktada tanımlarda görüldüğü üzere ulemânın tek bir illet hususunda toplanmadığını belirtmemiz gerekmektedir. Ribânın haram oluşu noktasında bir ihtilaf olmasa da tanımı ve hangi mallarda ribânın gerçekleşeceği mezheplere göre önemli ölçüde farklılık arz etmektedir.

Hanefî mezhebine göre ribânın haram olmasının illeti cins birliğinin yanında kadir birliğidir.¹⁹ Her iki vasfın bulunduğu durumda hem fazlalık hem de nesîe/vadeli satım akdi haram kabul edilirken tek bir vasfın bulunduğu durumda fazlalık değil nesîe ribâsı gerçekleşmiş olur. Diğer bir ifadeyle altının altınla mübadelesinde hem ribâ’l-fazl hem de nesîe gerçekleşirken altın ile gümüşün mübadelesinde (yani sadece kadir birliği söz konusu olduğundan) sadece nesîe ribâsı söz konusudur. Ayrıca bu açıklamalar ışığında Hanefîlere göre kâğıt parada ribânın olup olmadığı tartışma konusu olacaktır. Zira kâğıt paralar tartılan veya ölçülen bir nesne olmadıklarından onlarda ribânın illeti mevcut olmayacaktır. Bu problem, özellikle İmam Muhammed’in tedavüldeki paraların “eşit adedi mal” kabul edilmesi ile aşılına çalışılır. Zira ona göre içinde altın ve gümüş bulunmayan felslerin

¹⁶ Bakara 2/275-278; Âl-i İmrân 3/130; Nisa 4/161; Ra’d 13/17; Nahl 16/92; İsrâ, 17/24; Mü’minûn 23/50; Hac 22/5; Şuarâ 26/18; Rum 30/39; Fussilet 41/39; Hakka 69/10.

¹⁷ İbn Hişam, *Sîretü’n-nebevîyye*, çev. İzzet Hasan (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1971), 119.

¹⁸ Müslim, *Müsâkât*, 82.

¹⁹ Mevsilî, *el-İhtiyar*, çev. Tevhit Ayengin, (İstanbul: Ravzâ Yayınları, 2016), 155.

muayyen olması halinde dahi bire karşı iki felsin alınması caiz değildir. Diğer bir ifadeyle bu durumda Hanefîlere göre eşit adedî mallar, veznî ve keylî olanlar gibi ribevî mallardan kabul edilir.²⁰

Şafî mezhebine göre ise altın ve gümüşte ribânın illeti galibiyet-i semen (yani altın ve gümüş para olma) vasfı iken buğday, arpa, hurma ve tuzda ise cins birliği ile birlikte taam yani yiyecek olmaktır. Diğer bir ifadeyle onlara göre altın ve gümüşün dışında kalan hususlarda ancak yiyecek maddesi olmaları durumunda kendilerinde ribâ cereyan eder, aksi taktirde kendilerinde ribâ gerçekleşmez. Dolayısıyla klasik Şafî fihna göre yiyecek maddesi olmayan mallarda ve fels denilen paralarda ribâ cereyan etmez. Fulûslarda ribâyı kabul etmemiş olmalarının nedeni o günün şartlarında bu tür paraların yaygın olmaması ve tam güven vermemesi olduğu söylenebilir.²¹

Malikî mezhebine göre altın ve gümüşte ribânın illeti için “galibiyetü’s-semen” ifadesi kullanılmıştır. Yani onlara göre bu maddelerde özünde para olma vasfı galip olmalıdır. Bu da demektir ki altın ve gümüş dışındaki felsler, özünde para olarak kabul edilmediklerinden kendilerinde ribâ cereyan etmemektedir. Klasik âlimlerin, felsleri zaman zaman semen/para hükmünde görmemesi o günün şartlarında onlara biçilen değer ve güvenle ilgili bir husustur. Mâlikîlere göre buğday, hurma, arpa ve tuzda ribânın illeti ise genel olarak bunların yiyecek vasfına haiz olmalarıdır. Fakat bunu da nesî ve fazlalık ribâsı olarak ayırırlar. Onlara göre fazlalık ribâsında illet, bu malların saklanıp depolanabilen mallar olması iken (iktiyad ve iddihar), nesî ribâsında bu malların yiyecek özelliğinin bulunmasıdır.²²

Ahmed b. Hanbel’den ribânın illetiyle ilgili farklı açıklamalar aktarılmış olsa da Hanbelî mezhebindeki yaygın görüşe göre Hanefîlerde olduğu gibi ribânın illeti cins ve kadir birliğidir. Yani iki şeyin mübadelesinde cinsleri ve ölçü-tartı birimleri eşit olarak mübadele edilmelidir. İkinci görüşleri ise Şafî mezhebine yakın olan görüşleridir ve bu görüşe göre altın ve gümüşte ribânın illeti semeniyet ve diğer dört maddede yiyecek olma vasfıdır.²³

Yukarıda temas edildiği üzere fukahânın büyük çoğunluğu, hadiste geçen ribevî malların illetini tespit ederek ribânın gerçekleştiği malları genişletirken Zâhirî mezhebi, temelde kıyas deliline mesafeli bir tutum sergilediklerinden Hz. Peygamber’den gelen altı mal hadisini öylece kabul etmiş ve bunun dışında kalan mallarda ribânın gerçekleşmeyeceğini iddia etmişlerdir.²⁴

Sonuç olarak ribâ; klasik literatürde fazlalık ve nesî olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Klasik dönemde uygulanan her iki ribâ türünde de gerçek anlamda bir fazlalık söz konusu iken günümüzde faiz denen bazı hususlarda reel anlamda bir fazlalık söz konusu olmayıp ancak rakamsal fazlalıktan bahsedilebilir. Bu bağlamda gündeme gelen en temel sorulardan biri de “kâğıt paralarda rakamsal fazlalıktan bahsedilse de realitede artma olmayan durumlarda ribâdan bahsedilebilir mi?” Veya

²⁰ Konuyla ilgili bkz. Ahmet Muhammet Peşe, “Klasik Hanefî Faiz Teorisinin Günümüzde Geçerliliği Sorunu: Kağıt Paraların ve Sanayi Ürünlerinin Kendi Cinsleriyle Mübadelesinde Fazlalık Faizi”, *Amasya İlahiyat Dergisi* 13 (2019), 475-494.

²¹ Ebu’l-Huseyn el-Yemenî, *el-Beyân fî Mezhebi’l-İmâm eş-Şafî*, (Cidde: Dâru’l-Minhâc, 2000), 5/163.

²² İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-Müctehid ve Nihâyetü’l-Muktesid*, Ahmet Mevlânî çev. (İstanbul: Meyan Yayınları, 1991), 107; Vehbe Zuhaylî, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, 5/509.

²³ Serahsî, *Mebûsât*, 12/206-211.

²⁴ Zuhaylî, a.g.e., 5/515.

“Altın ve gümüş dışında kalan paralarda, değer artması veya azalması söz konusu olursa ne yapılır?” Fukahânın çoğunluğu kıymetin değil anlaşılacak rakamın dikkate alınacağına savunurken Ebû Yusuf’tan aktarılan görüşe göre satım akdinin yapıldığı günkü dirhem karşılığı ödenir. Diğer bir ifadeyle 10 dirhem değerinde bir parayla bir şey satın alınırsa veya 10 dirhem değerinde bir para borç verilirse ve bu para değer kazanır veya değer kaybına uğrarsa satım akdinin gerçekleştiği veya borç verildiği günkü değer dikkate alınır. Diğer bir ifadeyle anlaşılacak para üzerinden değil onun o günkü alım gücü, yani dinar veya dirhem karşılığı dikkate alınarak para ödenir.²⁵ Dış İşleri Yüksek Kurulu’nun konuyla ilgili görüşü de aynı istikamettedir:

Fakihlerin çoğunluğu, altına veya gümüşe endeksli olmayan kâğıt, madeni vb. itibari para borçlarının misliyle ödenmesi gerektiğini belirtmiş ve bu paraların değerindeki artma veya azalmayı dikkate almamıştır. Ancak Hanefî fakihlerinden İmam Ebû Yûsuf’a, Mâlikî âlimlerinden Rahûnî’ye ve Hanbelî mezhebinde aktarılan bir görüşe göre ise itibari paraların değerinde artma veya azalma meydana gelmesi durumunda, borcun sabit olduğu tarihteki kıymet esas alınarak ödeme yapılır. Ebû Yûsuf’un bu içtihadı, Hanefî mezhebinde tercih edilen görüş haline gelmiştir. Borca konu olan itibari paralarda bir değer kaybı meydana gelmesi durumunda borcun sabit olduğu tarihteki değer esas alınması hakkaniyete daha uygundur. Söz konusu değer belirlenmesinde öncelikle tarafların karşılıklı rıza ile anlaşmaları tavsiye edilir. Bunun yanında yetkili kurumlarca açıklanan enflasyon oranları da dikkate alınabilir.²⁶

2. Faiz Kavramı ve Kapsamı

Faiz, Arapça “feyz” kökünden gelmekte olup ilk olarak Osmanlı döneminde kullanılmaya başlanmıştır. Faiz kelimesi sözlükte taşan ve taşkın manalarına gelmektedir. Teknik olarak ise Osmanlılar faizi “borç ile alınan akçe için verilen ücret” anlamında kullanırlardı.²⁷ Günümüz iktisadı noktasında ise faizin tek bir tanımının olmadığını ifade edebiliriz. Genel kabul itibariyle iktisat literatüründe “Ödünç alınan bir para karşılığında, vadesine göre, para sahibine (ödünç verene) ödenen bedel”²⁸ olarak tanımlansa da konuyla ilgili farklı tanımların mevcut olduğunu söyleyebiliriz.

Faizi paranın kirası olarak gören anlayışa göre faiz, parayı belirli bir zaman için kullanmanın bedeli olarak tanımlanırken, faizi bir borç ilişkisi olarak gören anlayışa göre ise verimli amaçlar için kullanılmak üzere alınan borcun karşılığında borç verene belirli oranlarda ödenen fazlalıktır.²⁹ Bu tanımlar genelde “faiz teorileri” başlığı altında ele alınıp incelenir. Örneğin Senior’un (ö. 1790) “İmsak Teorisi”ne göre faiz; tasarruftan yani tüketimden vazgeçmenin bedelidir. Bu tanımdan yüzyıl sonra gelen Keynes’in (ö. 1883) “Likidite Tercih Teorisi”ne göre ise faiz tasarrufun değil tasarrufların yani likidit parayı elden çıkarmanın bedelidir. Hawkes’e tarih yok göre ise faiz, karşılığı olmayan fazlalıktır. Faizcilik ise servette sonsuz bir genişleme sağlar.³⁰

²⁵ İbn Âbidîn, *Reddül-muhtâr ‘ala’d-Dürri’l-muhtâr*, (Beyrut: Dâru’l-fikr, 1992), 4/534; Sâlih Rızâ, *Tağayyuru Kıymeti’n-Nukûd*, (Yüksek Lisans Tezi), (Filistin: Câmîatü’n-Nacâh el-Vataniyye, 2005), 76. Mâlikî mezhebine mensup Rahûnî’ye göre ise ancak aşırı değer kaybı olması durumunda kıymetin verilmesi gerekir (Konuyla ilgili detaylı bilgi için bkz. Varelci, “İslâm Hukuku Akit Teorisi Bağlamında Enflasyon Farkının Ödenmesine Dair Görüşler”, 217-241).

²⁶ <https://kurul.diyaret.gov.tr/Cevap-Ara/959/paranin-degerinde-artma-veya-azalma-olmasi-halinde-karz-odunc-veya-alisveris-sonucu-olusan-borclar-nasil-odendir>

²⁷ Mehmed Salâhi, *Kâmus-ı Osmânî*, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurulu Başkanlığı, 2019), 2/174.

²⁸ Sadun Aren, *100 Soruda Para ve Para Politikası*, (İstanbul: İmge Kitabevi Yayınları, 2007), 84.

²⁹ Bkz. Erdal Harunoğulları ve Mehmet Çalışır, “Faiz Kavramı ve Tarihsel Perspektiften Faiz”, *Sosyal, Beşerî ve İdarî Bilimler Dergisi*, 5/12, (2022), 1777-1779.

³⁰ Bkz. Yılmaz Aydın, “Keynes’in Parasal Faiz Teorisi”, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17/1, (2015), 207-224.

Bu teorilerin yanı sıra Batı dünyasında faiz kavramının fazlasıyla masumlaştırılmaya çalışıldığını ifade edebiliriz. Örneğin emek teorisyenlerine göre faiz, tasarruf emeğinin veya tasarruf külfetinin bedeli ve sermaye oluşturma gibi hizmetlerin ücreti olarak tanımlanır.³¹ Emek teorisyenleri faizi bir emek olarak görürler. Bu durumda faiz, kredi olarak alınan sermayede oluşan değer artışının karşılığı; sonuç olarak da faizin ödenmesinin sebebinin ise sermayedeki üretkenlik özelliği olduğunu söylemişlerdir.³² Adam Smith (ö. 1790) ve David Ricardo (ö. 1772) gibi iktisatçılara göre ise faiz, “ödünç alanın bu paradan sağlayacağı kâr, kazanç için ödünç verene takdim etmesi gereken karşılık” olarak değerlendirilmiş ve normal bir durumun karşılığı olarak verilmesi gereken bir ücret olarak görülmüştür.³³ Batı dünyasının genel itibari ile faize bakış açısının bir “ödünç verme” üzerine olduğunu ifade edebiliriz. Faizi ödünç verme ve ödünç alma olarak iki kısma ayırmışlardır. Ödünç alan açısından faiz, aldığı paranın kirası iken ödünç veren açısından faiz ise ödünç verilen paranın gelirdir.³⁴ Bu durumda her iki olayda da alınan fazlalığın hak edilmiş bir fazlalık olduğu ifade edilir.

Batı kaynaklı tanımlarda ifade ettiğimiz üzere faiz sürekli olarak alınması hak edilmiş bir fazlalık, emeğin/sermayenin karşılığı, paranın kirası olarak görülmüştür. Faiz yasağının hemen her inanışta yasaklanmış olmasını göz önüne alırsak bu tanımların faizi aklî ve vicdanî bir zemine oturtma çabasının bir sonucu olduğunu söylemek de mümkündür. Öte yandan böyle güçlü temeller üzerine inşa edilen ve kaçınılmaz olarak görülen bir sistemin yaratıcı tarafından neden bu denli şiddetli bir biçimde yasaklandığı sorusu akla gelmektedir.

Bize göre yaratıcının bu denli yasakladığı ve faizin ribâ olarak adlandırılabilceği kısmı sömürü aracı olarak kullanılan ve o günün şartlarında ciddi anlamda gayri ahlakiliğe sebep olan cahiliyye ribâsıdır.³⁵ Örneğin devletin, kira ödediği takdirde asgari geçimini zorlukla sağlayan ve ev sahibi olabilmek için faizsiz ödünç borç bulamayan alt veya orta gelirli vatandaşlara yönelik sunmuş olduğu sosyal konut projelerinden ev almak isteyen bir kişi için diyanet kurulu bu işlemin dinen haram kılınan faizli işlem kapsamında değerlendirilmeyeceği fetvasını vermiştir.³⁶ Bu proje için kurul; “faiz, taraflardan birinin, sözleşmede karşılığı olmayan bir fazlalığı şart koşması ve bununla haksız bir kazanç elde etmesidir. Oysa bu projede devletin, verdiği borçtan kâr etmek gibi bir amacı olmadığı gibi aksine peşin verdiği paranın yıllar sonra değer olarak daha düşük bir şekilde tahsili söz konusudur.” diyerek hem zaruret durumundan bahsedilmiş hem de rakamsal fazlalığın her zaman ribâ kapsamında değerlendirilmeyeceği belirtilmiştir.

Klasik İslâm düşüncesinde ribâ kavramı nesfe ve fazlalık olarak ikiye ayrılır. Nesie, âlimlerin ittifakıyla haram kabul edilirken fazlalık ribâsının İbn Abbâs gibi bazı kimseler tarafından haram kabul edilmediği aktarılır. Günümüzde cereyan eden faiz kavramı çok daha komplike bir yapıya sahip

³¹ Hasan Özyurt, *Para Teorisi ve Politikası*, (Trabzon, Derya Kitabevi, 2003), 184.

³² İsmail Özsoy, *İslam İktisadında Faiz ve Ortaya Çıkan Problemler* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1991), 32

³³ Özsoy, *İslam İktisadında Faiz ve Ortaya Çıkan Problemler*, 29.

³⁴ Özyurt, *Para Teorisi ve Politikası*, 186.

³⁵ Cahiliyye ribâsı için bkz. Ali Rıza Gül, “İslâm’daki Faiz Yasağının Temeli Olarak Câhiliye Ribâsı Kavramı”, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 21/1, (2017), 701-748.

³⁶ <https://kurul.diyenet.gov.tr/Duyuru-Detay/Duyurular/637/basin-aciklamasi>

olup birçok farklı çeşidi söz konusudur. Günümüz bankacılık sisteminde genel çerçeve itibari ile faiz; net-brüt, itibarî-hakikî, sabit-değişken, serbest-kontrollü, mevduat-kredi, nominal-reel ve negatif faiz olarak taksim edilir. Bu kısımlar bağlamında her faizin ribâ kavramına karşılık gelip gelmediği, İslâm hukukunda haram olan ribânın hangi açıdan fazlalığı dikkate aldığı üzerinde titiz şekilde durulmalıdır.

3. İslâm Hukuku Öncesinde Faize Yaklaşım

Dinî değerlerden bağımsız olarak faiz fikri hemen hemen hiçbir toplumda hoş karşılanmamıştır. Antik Yunan filozofu Platon ribâyî ahlaka aykırı bularak reddetmiş ve ribânın yasaklanmasını talep etmiştir. Aynı zamanda bu kazancı çok çirkin bir kazanç olarak nitelendirmiş ve ribânın zenginlerle fakirleri bir araya getirerek devletin selametini tehlikeye atabileceğini belirtmiştir.³⁷ Nitekim eski Yunanda da borcunu ödeyemeyen kişilerin cahiliye toplumunda olduğu gibi alacaklının kölesi olduğu aktarılan bilgiler arasındadır. Aristo (ö. 384) ise ribâ aracılığı ile zengin olmayı tabiata aykırı bulmuş ve paranın bizzat hâsıla yaratamayacağını; bir kazanç veya bir servet aracı olarak kullanılmayacağını ifade etmiştir.³⁸ Aynı şekilde Hammurâbi kanunları ödünç işlemlerini her yönüyle düzenlemiş, ribâ alımına ise yalnızca ödünç işlemleri sırasında izin verilmiştir.³⁹ Kadîm Mısır geleneğinde de ribâ oranının ana parayı aşması yasaklanmış, bu sebeple de tefeciliği ve bileşik faizi yasaklayan kanunlar çıkarılmıştır.⁴⁰

Hristiyanlıkta ve Musevilikte de faiz hoş karşılanmayan uygulamalar arasındaydı. İlk dönem Hristiyan geleneğinde faiz kesin suretle yasaklanmış ve faiz alanlar ve verenler kilise tarafından cezaya çarptırılmıştır.⁴¹ Hz. İsa'nın birçok kez tefeciliği lanetlemesi sebebiyle Roma'da ilk Hristiyanlar bankerlerin toplanma mahalli olan Bazilikaları "şeytan tapınağı" olarak adlandırmıştır.⁴² Fakat kilise, faize karşı bu sert tutumuna rağmen alternatif bir uygulama ortaya koyamamış ve böylece faizin yaygınlaşmasının önüne geçememiştir.

Öte yandan Hristiyan dünyasında faizin yaygınlaşmasının en önemli sebeplerinden biri Haçlı seferleri olduğu söylenebilir. 11. Yüzyılın sonlarında Avrupa dünyası Kudüs'ü müslümanların elinden almak, onları Anadolu'dan atmak ve Ortadoğu'da tam hakimiyet kurmak için Haçlı seferlerini başlatmış ve bu seferler sırasında Avrupalı tüccarlar doğu şehirlerine yerleşerek Haçlıların kendilerine sağladığı imtiyazların da sayesinde ticarî olarak büyük bir gelişme göstermişlerdir. Ticaretin gelişmesi sayesinde ekonomileri de büyümüş ve zenginlikleri artmıştır. İlk bankacılık faaliyetlerinin başlaması da bu döneme denk gelmektedir. Seferler için gereken finansman desteği ve kilisenin de artan kaynakları gibi etkenler kilisenin otoritesinin değişmesinde önemli rol oynamıştır.⁴³

³⁷ Bkz. Platon, *Devlet*, çev. Sabahattin Eyüboğlu, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2019).

³⁸ Erol Zeytinoğlu vd. *Para, Faiz ve İslâm*, (İstanbul: Ensar Yayınları, 2015), 146.

³⁹ İlker Parasız, *Türkiye'de ve Dünyada Bankacılık*, (Bursa: Ezgi Kitabevi Yayıncılık, 2011), 19.

⁴⁰ Parasız, a.g.e., 20.

⁴¹ *Tevrat*, Tes., 23/19; Harunoğulları ve Çalışır, "Faiz Kavramı ve Tarihsel Perspektiften Faiz", 1785.

⁴² Mustafa Öztürk ve Hakan Şahin, *Ribâ ve Faiz Nedir, Ne Değildir?*, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2021), 18-19.

⁴³ Işın Demirkent, "Haçlılar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1996), 14/525-546.

13. yüzyılda Thomas Aquinas'ın (ö. 1225) söylemleri de Hristiyan dünyasında faiz anlayışına yön veren etkenlerden biri olmuştur. Ona göre tüketim amaçlı ve yatırım amaçlı borç vermek farklı kavramlardır. Şayet bir kişi yatırım amaçlı borç verirse bir minnet göstergesi olarak borç verdiği paradan daha fazla talep edebilir ve bu onun hakkıdır.⁴⁴ Sonuç olarak tefecilik paranın kârı olarak görülürken, faiz tazminat olarak görülmüş ve bazı durumlarda buna izin verilmiş fakat tefeciliğe izin verilmemiştir. İlk dönemlerden itibaren bu iki ayrımın yapılması da dikkat çekici bir konudur. Nitekim bir zaman sonra tefecilik daha yüksek kazançlarla borç vermeyi ve açgözlülüğü, faiz ise daha düşük kazancı ve daha az açgözlülüğü ifade etmeye başlamıştır.⁴⁵

Yahudi geleneğinde faizin ayrı bir yeri ve önemi vardır. Yahudiler bu işi meslek haline getiren ilk topluluk olarak kabul edilir, hatta öyle ki bu konuda bir dönem tekelleşmişlerdir. Faizin ilk defa İtalya'da sistemleştiği kabul edilir. Nitekim İtalyanca "Banko" kelimesinden üretilen ve dünyaya yayılan banka ifadesi, sözlükte masa, sıra ya da tezgâh gibi manalarda kullanılmaktadır. İlk bankerler olan Lombardiya'lı Yahudi sarraflar bankacılık işlemlerini pazarlara koydukları masalar üzerinde yaparlardı. Sarraflar zaman içinde bu faaliyetlerini genişlettiler ve halkın değerli eşyalarını, mücevherlerini veyahut paralarını muhafaza etmeye başladılar. Bu sayede halkın emanet olarak verdiği bu eşyaları ihtiyacı olan kimselere kredi olarak verdiler. Bu sayede günümüzde hayatın en önemli parçası haline gelen banka sisteminin temelleri atılmaya başlandı.⁴⁶

Ahd-i Atik'te faiz yasağı toplam üç yerde geçmektedir. İlki "Şâyet yanında bulunan fakir halkıma gümüş ödünç verirken, sakın ona faiz uygulama"⁴⁷ şeklindedir ve Yahudilere kendi aralarında faiz almamalarını öğütler. İkincisi ise; "Kardeşin fakir düşer ve sana muhtaç olursa, ona bir yabancı veya seninle yaşayan bir vatandaş gibi yardımcı ol. Ondan faiz ve kâr (murabaha) alma. Aksine Rabbinden kork. Kardeşin de seninle yaşar. Gümüşünü faizle verme. Yiyeceğini kârla verme."⁴⁸ şeklindedir ve aynı topraklarda yaşadıkları insanlardan faiz almamalarını öğütler. Üçüncüsünde ise "Kardeşinle faizli ödünç muamelesi yapma. Gümüş faizi veya yiyecek faizi veya faizle ödünç verilen hiçbir şeyin faizini. Ecnebilere (Yahudi olmayanlara) faizle ödünç verebilirsin. Ama kardeşine faizle ödünç verme."⁴⁹ buyrulmuştur. Bu durumda Yahudilere göre kendi aralarında faizin meşru olmadığı, fakat diğer toplumlarla faizli işlemlerde bulunmalarında bir beis olmadığı anlaşılmaktadır. Hristiyan devletlerin himayesinde yaşayan Yahudi toplulukları ise kilisenin kendileri için bir faiz yasağı koymamasından yararlanmış, bu sayede faiz sistemini geliştirerek büyük bir servet kazanmışlardır. Nitekim Orta Çağ'da Yahudiler kendilerine muhtaç olan Hristiyanlara fahiş miktarlarla borç para vermişler ve tefeciliği kendi tekellerine almışlardır. Yahudiler, Hz. Peygamber zamanında da tefecilik ile uğraşmış ve bu durumun sonucu olarak haklarında lanetleyici bir ayet nazil olmuştur. Yüce Allah Kur'ân'ı Kerîm'de Yahudiler hakkında şöyle buyurur: "Yahudilerin yaptıkları zulüm ve birçok kimseyi Allah yolundan alıkoymaları, bir de kendilerine yasaklandığı halde ribâ

⁴⁴ Harunoğulları ve Çalışır, "Faiz Kavramı ve Tarihsel Perspektiften Faiz", 1786.

⁴⁵ Taha Eğri ve Zeynep Hafsa Orhan (ed.), *İslam İktisadi Perspektifinden Faiz*, (İstanbul: İktisat Yayınları, 2018), 251-277.

⁴⁶ Tüm bu bilgiler için bkz. İlker Parasız, *Türkiye'de ve Dünyada Bankacılık*, (Bursa: Ezgi Kitabevi Yayıncılık, 2011), 19.

⁴⁷ *Kitabı Mukaddes* (İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi, 2003), Tevrat, Çık., 25: 26.

⁴⁸ Tevrat, Lev., 25: 35-37.

⁴⁹ Tevrat, Tes., 23: 19-20.

almaları ve haksız yollarla insanların mallarını yemeleri yüzünden. İçlerinden kâfir olanlara can yakıcı bir azap hazırladık.”⁵⁰

4. Çağdaş İslâm Hukukçularına Göre Ribâ ve Faiz Uygulaması

Kapitalist sisteme uygun hareket eden dünya ekonomilerinin faizi kabul etmesi ve ekonomilerini bu şekilde döndürmeye başlaması ile İslâm hukukunda da bu konu tartışılır hale gelmeye başlamıştır. Ebussuud döneminde kurulan para vakıfları ciddi tartışmalara neden olmuştur. Ardından modern dönemde Muhammed Abduh (ö. 1905) başta olmak üzere, Fazlurrahman (ö. 1988), Mansurizâde (ö. 1921) ve Abdürrezzak Senhûrî (ö. 1971) gibi birçok âlim ribâ kavramının yeniden tanımlanması gerektiğini iddia etmiştir. Bu noktada Fazlurrahman ribâ hakkındaki görüşlerini, Urduca neşrettiği makalesinde dile getirmiştir. Her ne kadar makalenin yayımlanması siyasî sebeplere dayansa da bu konuda en sistemli görüşlerin bu makale sayesinde Fazlurrahman’a ait olduğunu ifade edebiliriz.

Çağdaş müslüman ülkeler bazında da İslâmî bankacılık faaliyetlerinin ilk olarak Mısır’da başladığını ifade edebiliriz. 1963 yılında Mısır’da Ahmed en-Neccar tarafından kurulan banka ilk İslâmî banka olarak kabul edilmektedir. Yine 1971 yılında devlet desteğiyle kurulan “Nasr Sosyal Bankası” ilk faizsiz ticârî banka örneğidir.⁵¹ Müslüman coğrafyalarda İslâmî finansın en gelişmiş ülkeleri İran, Suudi Arabistan ve Malezya’dır. Özellikle İran’da tüm bankacılık faaliyetleri İslâmî finans kâidelerine göre yapılmaktadır. Tüm dünyadaki toplam İslâmî finans varlıklarının %40’ı İran’da bulunmaktadır. Bu sektörlerin başlıca kullandığı ortaklık akitleri, murâbaha, mudârebe, icâre (leasing) veya sukuk (İslâmî tahvil, kira sertifikası) ihracı gibi akitlerdir. Bu finans sektörü görüldüğü üzere özellikle Orta Doğu ve Güneydoğu Asya’da yoğunlaşmıştır.⁵²

Tüm bunların yanı sıra bizim ülkemizde olduğu gibi çağdaş müslüman ülkelerde de tartışılan en önemli konu banka faizlerinin fetvası hakkındadır. Şeriatın kalbi olarak nitelendirilen el-Ezher şeyhi ve aynı zamanda Mısır baş müftüsü olan Şeyh M. Ali Tantâvî’nin başkanlığında toplanan Mısır İslâm Araştırmaları kurulu 2002 yılında yayınladığı fetvada; “Önceden belirlenmiş zamanda, alacakları önceden belirlenmiş bir kâr karşılığında yapılan işlem şüpheye yer bırakılmayacak şekilde caizdir. Zira Allah’ın kitabının ve Hz. Peygamber’in hadislerinin hiçbir yerinde, önceden belirlenmiş kâr veya getirinin yer aldığı ve tarafların her ikisinin de karşılıklı razı oldukları bu tarz işlemleri yasaklayan bir ifade yoktur.” şeklinde bir ifade kullanarak banka faizlerinin de helal olduğunu ifade etmişlerdir.⁵³ Tıpkı Mısır’da olduğu gibi Endonezya’da da 1938 yılında önde gelen müslüman organizasyonlarından Nehdâtü’l-ulemâ, banka faizini topluma yararlı bularak maslahat gereği bu duruma izin verilebileceğine hükmetmişlerdir.⁵⁴

⁵⁰ Nisâ, 4/160-161.

⁵¹ Serpam araştırma Notları, *İslami Finans, Sermaye Piyasaları Araştırma ve Uygulama Merkezi*, 2013, 9.

⁵² Serpam, 2013, 3.

⁵³ Bayındır, “*Ribanın Tarifi Konusunda Yeni Bir Yaklaşım Önerisi*”, 24.

⁵⁴ Muhammed Akram Khan, *İslam İktisadının Meseleleri Güncel Durum ve Geleceğin Bir Analizi*, (İstanbul: İktisat Yayınları, 2018), 169-170.

a. Ebussuud Efendi'nin Ribâ Anlayışı

Ebussuud Efendi, Kanûnî döneminde şeyhülislamlık makamında bulunmuştur. Yaptığı içtihatlar ve verdiği fetvalar sebebiyle Ebû Hanîfe-i Sâni olarak ün kazanmıştır. Fakat onun günümüzde hala adının anılmasını sağlayan önemli hususlardan biri ribâ konusundaki düşünceleridir.

Ebussuud Efendi'nin en tartışılan görüşlerinden birisi muamele-i şer'îye yoluyla işletilen paralarda ribâyı kabul etmemesidir. Ona göre şayet kişi ihtiyacı olan miktarı muâmele-i şer'îye olarak adlandırdığımız (bey'u'l-îne, bey' bi'l vefâ, teverruk vb.) şekilde karşılarsa bu tarz uygulamalar ribâ kapsamında değerlendirilmemelidir. Fakat bu muamele neticesinde devletin belirlediği oranların üzerine çıkılması durumunda bu fazlalık ribâ olarak adlandırılmalıdır. Nitekim kendisi de devletin şeyhülislâmı olarak bu oranların belirlenmesinde bizzat rol oynamıştır. Fakat bu durum Osmanlı'nın resmen faize cevaz verdiği anlamını taşımamalıdır. Osmanlı'nın izlediği yol halkın tefecilere düşmesine engel olmak adına muâmele usûlü ile ihtiyaç duyulan paraya ulaşmayı sağlamaktır.

Ebussuud'a göre ribh-i şer'î veyahut fâide-i şer'î adı altında belli bir oranda faiz alınıp verilmesinde bir sakınca yoktur. Bu durum ise daha önce belirttiğimiz üzere muâmele-i şer'îye yöntemleri ile mümkün olmaktadır. Nitekim bununla birlikte toplum içerisinde -asıl yasaklanmış olan- tefecilik ve fahiş faiz gibi uygulamaların önüne geçilir ve faizin de bir disiplin altına alınması sağlanır. Ona göre ribh-i şer'î oranlarına göre hareket etmek, tefecilik gibi ölümcül bir hastalığı acı ilaçlar ile tedavi etmeye benzemektedir. Tefecilik uygulamasının önüne geçilmesi için faiz (muâmele-i şer'îye) adlı acı ilaca ihtiyaç vardır. Bu uygulama ribâyâ rakip ve alternatiftir; şayet tedavi etme yöntemine girilmezse bunun dünyevî ve uhrevî sorumluluğu vardır.⁵⁵ Ayrıca böyle durumlarda mağduriyeti önlemek adına kâr oranı %10 ile %15 arası olarak belirlenmiştir.⁵⁶

Bu ifadelerin sonucu olarak Ebussuud Efendi'nin direkt olarak bir "faiz fetvası" verdiği yönündeki bir anlayış oldukça isabetsiz bir anlayıştır. Ebussuud Efendi'nin fetvasını verdiği oranlar muâmele-i şer'îye uygulamaları için geçerli oranlardır. Bu uygulamalar ise direkt olarak paranın alınıp satıldığı uygulamalar değildir. Nitekim yine Ebussuud Efendi'nin kurmuş olduğu para vakıfları müessesesinde paranın işleniş biçimi şu şekildedir; önce vakıf, borç vereceği kişinin sembolik değere sahip bir malını kredi vereceği para kadar bir bedel karşılığında peşin olarak satın alır. Sonrasında hemen ardından bu mal, vakıf tarafından belli bir yüzde eklenmiş bedelle vadeli olarak aynı kişiye satılır. Bu formül aynı sonucu verecek şekilde kendi içinde başka türlü de düzenlenebilir. Meselâ vakfa ait sembolik değere sahip bir mal önce vadeli işlemle satılır ardından daha düşük bedelle peşin olarak geri alınır.⁵⁷

⁵⁵ Nihat Dalgın, "Faiz Yasağıyla İlgili Farklı Yaklaşımlar" *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, (2010), 79.

⁵⁶ Ahmet Akgündüz, *Ebussuud Fetavâsı*, (İstanbul; Osav Yayınları, 2018), 379; Ümit Güler, "Osmanlı Kıbrıs'ında Para Vakfı Uygulamaları (1750-1800)", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18 (2), 878; Hüseyin Çınar, "Osmanlı Döneminde Rumeli'de Vakıf Paranın Kullanılmasında Aranan Şartlar", *Adam Akademi*, 7/2 2017, 156.

⁵⁷ Bilal Aybakan, "Muâmele", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2000), 30/317-319.

Tüm bunların sonucu olarak Ebussuud Efendi, dönemin en çok tartışılan uygulamasını yürürlüğe koyarak “Para Vakıflarını” kurmuştur. Bu vakıflar sayesinde birçok ihtiyaç sahibine tefecilerin eline düşmeden kredi desteği sağlanmıştır. Başlangıçta ailesini geçindirmekte zorlanan veyahut küçük ve ondan biraz daha büyük ölçekli esnaf ya da girişimciler finansman talebi için bu vakıflara müracaat etmiştir. Fakat bir süre sonra büyük tacirler de bu vakıflardan finansman desteği talep eder hale gelmiştir. Daha sonrasında ise bu kurumlar bir kredi kurumu halini almışlardır.

b. Fazlurrahman’ın Ribâ Anlayışı

Fazlurrahman’a göre Yüce Allah, Âl-i İmran suresinde “Ey İman edenler! Kat ve kat artan ribâyı yemeyin” buyurarak ribânın mahiyetinin veyahut hükmün illetini ana paranın kat ve kat artması olarak ifade etmiştir. Bu düşünce onun ribâ teorisinin temelini oluşturur. Ona göre İslâm öncesi dönemde ribâ; anaparının tefecilik şeklinde kat kat katlandığı bir sistem idi. Esasen cahiliye devrinde ribânın işleyişinin de bu şekilde olduğunu önceki paragraflarda ifade etmiştik. Kişinin belli bir vadeyle faizli olarak borç alması durumunda vade sonunda şayet borçlu borcunu ödeyemez ise anaparada fahiş bir artış meydana gelirdi. Ribânın bu denli şiddetle yasaklanmasının altındaki toplumsal sebebin bu durumda yaşanan mağduriyet olduğunu ifade etmeliyiz ki bu da ilgili hükmün hikmeti konumundadır. Böyle bir durumda kişi kendisini büyük bir borcun içinde bulur ve çoğu zaman taksitlerden başka bir şey ödeyemez, bu durumda da köle olmak gibi bir takım olumsuz durumların ortaya çıkmasına sebep olurdu. Fazlurrahman’a göre Kur’ân’ın yasakladığı ribâ budur.

Fazlurrahman’ın ribâ kavramını ahlakî olarak ele aldığını ve tanımlamalarını da bu bağlamda yaptığını ifade edebiliriz. Diğer bir ifadeyle o, fıkhıta dile getirilen illetten ziyade hikmeti dikkate almaktadır.⁵⁸ Nitekim söz konusu makalesinde Reşid Rıza’nın; “Kur’ân’ın açık ifadelerine dayanan hükümler ile gerek haber-i vâhid türü rivayetlere dayanan gerek fakihlerin kıyaslarıyla sabit olan hükümler arasında ayırım yapmak zorunludur.” şeklindeki yorumuna da yer vermesi hadis kitaplarında yer alan ribâ tanımlarının ve formüllerinin de gözden geçirilmesi gerektiğini ifade eder niteliktedir. Ona göre masâlih-i mürsele ilkesi gereğince modern zamanlarda daha yıkıcı etkilere sahip aynı zamanda ahlakî olarak da daha sorunlu işlemler olan; toprak ağalığı, derebeylik, ihtikârcılık ve istifçilik gibi fiiller, Kur’ân’ın ifade etmeye çalıştığı ribâ tanımına banka faizinden daha yakın uygulamalardır.

Fazlurrahman’ın hadisler noktasında da birçok alimden daha farklı bir görüşte olduğunu ifade edebiliriz. Ona göre ribe’l-fadl olarak bilinen ve altı mal hadisi ile temellendirilen ribâ türü sonradan türetilmiştir. Buhârî’nin *Sahîh*’i başta olmak üzere pek çok hadis kitabında farklı isnad zincirleri ile ifade edilen “Ribâ ancak vadede/ertelemeye olur.” veyahut “Vade/erteleme dışında ribâ olmaz.”⁵⁹ şeklindeki rivayetleri de bu iddiasına temel olarak göstermektedir.

Fazlurrahman’ın ribâ konusundaki görüşlerinin mutedil bir yol izlediğini söyleyebiliriz. Ona göre tüm İslâm alimlerinin İslâmî ekonomi idealinde hayalini kurdukları faizsiz ekonomi modeli en

⁵⁸ İslam Hukukunda hikmetin dikkate alınıp alınmayacağı bağlamında bkz. Koçinkağ, Mansur, *Mütekellim Yöntemi İslam Hukuk Metodolojisi (Beyzâvî Örneği)*, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2019, 279.

⁵⁹ Müslim, Müsâkât 102.

azından şu anki herhangi bir İslâm devletinin ekonomisinde imkân dahilinde gözükmemektedir. Çünkü günümüz ekonomisinde faiz oranının sifıra indirilmesi halinde kıt arz ve sınırsız taleple karşı karşıya kalınır ki bu durumda da krediyi müşteriler arasında paylaşdırmak ve öncelikleri belirlemek imkânsız hale gelir. Günümüz banka faizi oranları ise çok sayıda karmaşık iktisadî faktörün sonucu olarak belirlenmekte ve krediye duyulan gerçek ihtiyaç ise “faizi ödemeye razı olma” şeklinde ifade edilmektedir. Bu faiz oranları bazı İslâm alimlerinin ifade ettiği gibi bir tahmin sonucunda veyahut keyfî olarak belirlenmemektedir. Nitekim resmî olarak belirlenen faiz oranlarının çok az bir miktar dahi olsa dışına çıkmak ya da bu oranlarda yapılacak yüzde yarım bile olsa bir sapma meydana gelmesi küresel çapta ekonomide dengelerin değişmesi manasına gelmektedir.

Sonuç olarak Fazlurrahman, Kur’ân’ın genel öğretisinin sosyo-ekonomik adaleti tesis etmek ve en yüksek oranda iş birliği ruhu olduğunu kabul etmektedir. İslâm’ın öğütlediği şey iş birliği ruhudur. Bu birliğin ruhunun en güzel örneği ilk hicret zamanında Hz. Peygamber’in muhacir ve ensar arasında tesis ettiği muâhat (kardeşlik) sözleşmesidir. Bu ideal ekonomi için çalışmak ve ufak da olsa bir çaba harcamak Fazlurrahman’a göre çağımızın en onurlu cihat hareketlerinden biridir. Fakat bu düzeni tesis etmek uğruna her ne kadar kabul etmek istemesek de mevcut realitelere göz yummamak gerekmektedir. Söz konusu zemini oluşturmada faizi kaldırmak gibi büyük bir adım atmaya çalışmak ülke ekonomisini korkunç bir şekilde tehlikeye atar ki bu göze alınamayacak bir risktir. Şayet Kur’ân en büyük oranda yardımlaşma içeren bir sosyo-ekonomik düzen ideali tasvir ediyorsa maalesef ifade etmek gerekir ki biz bu düzenin en zıt kutbunda yer almaktayız. Nitekim günümüzde hiçbir ekonomi karz-ı hasen üzerine kurulmamıştır ve geçmişte en kudretli devletler tarafından bile kurulamamıştır. En azından devletin okul, yol, hastane gibi kâr amacı gütmeyen yapımlarda faizsiz borç bulabilmesi zor gözükmektedir. Tüm bunların sonucu olarak Fazlurrahman’a göre iktisadî kalkınmanın şu aşamasında faizi kaldırmak büyük bir hata gibi gözükmektedir.

c. Mansurizâde Said Bey’in Ribâ Anlayışı

Mansurizâde’nin ribâ noktasında temel eleştirisi ribânın tanımı hususundadır. Mansurizâde faizin tanımı konusunda alimleri eleştirmektedir. Ona göre tariflerin fer’i meselelere tatbîki konusunda bazı hatalar yapılmıştır ki burada ribâ da bu kapsam içerisindeydir.⁶⁰ Ribâ konusuna paranın kiralanması başlığı altında değinen Mansurizâde’ye göre fukahânın bu noktada menedici tanımı doğru değildir. Ona göre nasslarda yasaklanan ribâ; paranın fazla para mukabilinde satılmasıdır. Fakat icâr edilmesi durumu söz konusu ribâdan farklı bir tanım içermektedir. Fukahâ ise ribâyı istihlak-ı ayn üzere akdedilmiş icâre olarak gördüğü için bundan menetmişlerdir.⁶¹ Yani onlara göre tüketilen malların kiralanması sahih değildir. Mansurizâde’ye göre ise nassa dayanmayan bu görüşün bir bağlayıcılığı yoktur. Ona göre bu durumda süreli olarak fazla para mukabilinde para alınıp verilebilir. Nitekim bu icâredir ve fazlası bedel-i icâr yani kira bedelidir. Şayet süre ve miktar dikkate alınmaz ve paraya karşılık fazla para isteniyorsa işte bu parayı parayla

⁶⁰ Detaylı bilgi için bkz. Abdullah Kahraman, “Mansûrizâde Said’in Klasik Fıkıhçılara Yönelttiği Bazı Eleştiriler”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5/1, (2001), 223-262.

⁶¹ Kasânî, 4/175

satmaktır ve ribâdır. Örneğin bir kişinin acele şekilde nakite ihtiyacı olsa ve bu durumda verilecek paranın miktarı ve zaman göz önünde bulundurulmaz ise bu ribâdır.

Sonuç olarak Mansurizâde'ye göre ribâ, paranın fazla paraya karşı satılmasıdır. Paranın icâresi ise satma (bey') olmadığından ribâ değildir. Bu konuda belirleyici husus müddet ve miktarın düşünülerek fazla para alınmasıdır ve bu da icâredir. Mansurizâde'nin bu ifadelerle açıkça savunmak istediği görüş; kanun ile belirlenen faizlerin şer'an memnu' olmadığı görüşüdür. Çünkü fazlalık olarak nitelendirdiğimiz şey ona göre paranın miktarına ve müddete göre takdir edilen bedel-i icârdır. Bu durumda Mansurizâde'ye göre tefecilik dışında kalan ve bedeli kanunlarca belirlenmiş faiz işlemleri caiz olarak kabul edilmektedir.

d. Abdürrezzak Senhûrî'nin Ribâ Anlayışı

Senhûrî'nin ribâ anlayışı zikrettiğimiz alimlerden bazı noktalarda ayrılmaktadır. Nitekim ona göre faiz her yönüyle tartışılması mümkün olmayacak biçimde haramdır. Fakat ne yazık ki günümüz ekonomik sistemi İslâmî değildir. Mevcut olan sistemde kendi ekonomi modelimizi oluşturmamız da zor gibi gözükmektedir. Bu sebeple bir alternatif oluşturuluncaya kadar mevcut sistemin düzenine uymak gerekmektedir. Şayet bir İslâm ekonomi modeli oluşturulur ve yürürlüğe girerse o takdirde faiz tekrar tüm çeşitleri ile haram kabul edilmelidir. Fakat şu durumda işletilmesi için tasarruf ettiği paranın bir kısmını zengin kimselere veren kişi verdiği bu borçtan, parasının işletilme hakkı olan bir meblağ hak etmektedir. Aksi takdirde bir mağduriyet söz konusu olabilir. Nitekim Senhûrî'ye göre devlet, herkese yeteri miktarda faizli kredi verebilecek duruma gelirse o zaman faizin hükmü aslına döner ve yine her çeşidi ile haram kabul edilmelidir.⁶²

Senhûrî'nin ribâ hakkındaki bir diğer ve en önemli görüşü ise ribânın türevleri noktasındadır. Ona göre şayet ihtiyaç sahibi bir kişi başka bir kimseden borç para almışsa ve günü geldiğinde ödeyememişse borcu arttırarak kendisine tekrardan bir süre tayin etmekle oluşturulan ribâ sistemi kesinlikle haramdır. Nitekim bu çeşit ribâ almanın yasaklanma sebebi zaten kendisinde bulunan çirkinlik sebebiyledir. Fakat diğer tür faiz işlemleri bu tür işleme benzeyebilir tehlikesi ile haram kılınmıştır. Yani burada amaç faize giden yolları kapatmaktır. Sonuç olarak ihtiyaç halinde başka tür faiz sistemleri helal olmakla birlikte; ona göre şayet oranlar devlet tarafından belirleniyor ise kişilere menfaat sağlayan basit faizli işlemler de caiz kabul edilmelidir.⁶³ Bu durumda Senhûrî'ye göre haram olan mürekkeb faiz denilen ve sermayenin birkaç yılda ikiye üçe katlandığı cahiliye ribâsıdır. Nitekim bugün birçok kişi için bir sermaye ihtiyacı söz konusudur. Bu ihtiyaca ise ödünç sermaye yoluyla çözüm getirilmektedir. Bu ihtiyaç devam ettiği müddetçe devletin izin verdiği oranda istisnâî ve cüz'i bir faiz miktarı caiz görülebilir.

Senhûrî'nin dile getirdiği bir diğer görüşü ise üretim/ticaret amaçlı alınan, verilen borçlardaki faizin helal olduğu görüşüdür. Senhûrî ve içerisinde Fazlurrahman, Devâlibî, Reşid Rıza gibi alimlerin de bulunduğu bir grup da bu düşünceyi paylaşmaktadır. Bu düşünceye göre krediler üretim ve tüketim amaçlı olarak iki sınıfa ayrılmalıdır. Şayet bir kişi üretim amaçlı borç/kredi kullanacak olursa

⁶² Ayrıntılı bilgi için bkz. Senhûrî, *Masâdiru'l-hak*, 3/243, 244; Dalgın, "Faiz Yasağıyla İlgili Farklı Yaklaşımlar", 77-110.

⁶³ Senhûrî, *Masâdiru'l-hak*, 3/241-244.

bu durumda faiz almak ve vermek helal kabul edilmelidir. Fakat tüketim amaçlı bir kredi ise bu durumda faiz almak haram kabul edilmelidir. Bu görüşü savunan alimlere göre faiz, yoksul kesimin borcun altında ezildiği acımasız bir sistem olması sebebiyle haram kılınmıştır. Fakat günümüzde durum böyle değildir. Günümüzde bir kişi şayet iş makinesi alacaksa veyahut ticaretini geliştirecek, işlerini büyütecekse bu durumda kişiye faizle borç para vermek helal kabul edilmelidir. Nitekim paragrafın girişinde bahsedildiği üzere geçmişte yalnızca ihtiyacı olanların borç alıp ribânın altında ezildiği bir sistem varken günümüzde artık dar gelirli insanlar da birikimlerini bankalar aracılığı ile değerlendirmekte ve faize verdikleri para ile hem geçimlerini sağlamakta hem de bir kısım zenginlere ticaretleri için faizli borç veren konumuna gelmektedirler.

e. Beşir Gözübenli'nin Ribâ Anlayışı

Günümüz araştırmacılarından Beşir Gözübenli'ye göre enflasyonun altında kalan faiz oranları caiz kabul edilmelidir. Ona göre borçlunun ödediği reel pozitif faiz ribânın kapsamına girmektedir. Fakat bu faizin altında kalan oranlar ribâ olarak değerlendirilmemelidir. Bu tür faize nominal faiz denir ve iktisat literatüründe ribânın kapsamına girmemektedir. Şayet enflasyonist bir ortam varsa ve bu ortamda borçlu kişi için enflasyon oranının altında kalan bir nominal faiz söz konusu ise bu oran ribâ kapsamına girmemektedir. Bu görüşe göre şayet ortada bir borçlanma varsa mağduriyeti önleme adına ve enflasyona karşı tedavüldeki paranın erimemesi için alınan nominal faizler ribâ kapsamına girmemelidir. Aksi takdirde bu durum bazı mağduriyetleri de beraberinde getirmektedir. Bu işlemin ribâ sayılabilmesi için oranın reel pozitif faiz oranında olması gerekmektedir. Gözübenli'ye göre şayet böyle bir şart koşulmazsa ve verilen miktarda borç aynı oranda geri alınırsa bu durumda negatif faiz oluşmaktadır; şayet kişi razıysa bu durumda da bir sorun yoktur. Diğer bir ifadeyle enflasyonun altında kalan fazla para gerçek anlamda bir fazlalığı ifade etmemektedir. Aksine rakamsal olarak fazlalık söz konusu olsa da gerçekte kişinin zarar etmesi gayet mümkündür. Bundan ötürü bu tip durumlarda para mukabilinde fazla bir para alındığını söylemek ancak rakamsal anlamda mümkün olabilir. Halbuki günümüzdeki paralar itibarî olup onların üzerindeki rakamlar dahi her gün alım gücü olarak değişebilmektedir.

5. Faiz ve Ribâ Uygulamalarının Başlıca Farklılıkları Nelerdir?

Modern dönemde bazı araştırmacıların faiz ve ribâ arasında ayrıma gitmesi, Orta Çağ'da uygulanan ribâ ile günümüzde uygulanan faiz arasında bazı farklılıkların olmasından kaynaklanmaktadır. Biz de konunun devamında her iki kavram arasında dile getirilen bazı farklılıklara temas edeceğiz.

a. Şüphesiz ki faiz ve ribâ olgularının en bâriz farkı ribâlî sistemlerde kişiyi koruyan bir düzenin mevcut olmamasıdır. Nitekim ribâ ile borçlandırmanın amacı zaten kişiyi sonuna kadar sömürmek ve en sonunda da köle haline getirmektir. Kredi işlemlerinde ise borçlular veyahut alacaklılar kanunlar çerçevesinde yasal haklarının da verdiği güven ile işlemlerini gerçekleştirirler. Bu argümana getirilen eleştiri ise ribâ işleminin medenî kanunların idame ettirilmediği bir dönemde uygulanıyor olmasıdır. Bilahare ribâ işlemi bir dönem sonra faiz adını almış ve uygulama bakımından da değişikliğe uğramıştır. Ribâlî işlemlerin uygulandığı dönemlerde toplumsal çapta bir adalet

sisteminden bahsetmek mümkün değildir. Fakat günümüzde de tefecilik adı altında ribâ alınıp verilmekte ve borçlu kişinin ise faizli işlem yapıyormuş gibi bir güvencesi bulunmamaktadır. Nitekim Osmanlı döneminde para vakıflarının yürürlüğe girmesinin en büyük sebebi tefecilerin artması ve halkın bu sebeple mağduriyet yaşamasıdır. Doğru bir şekilde kullanıldığında bu sistemler, toplum nakit ihtiyacı duyduğunda bu ihtiyacın karşılanmasını sağlayabilir.

b. Bankacılık sektörünün işleyiş biçimi en basit anlatımıyla şu şekildedir; parasını faizde değerlendirmek isteyen kimseler getirip parasını faizli sisteme yatırır. Faizle borç alacak kişiden bir refah düzeyi şartı aranırken mevduat hesabı açmak isteyen kişilerde bu şart aranmamaktadır. Sonuç olarak faizle borç alan kimselerin aldıkları para bu mevduata yatırılan paralardır. Bu durumda ise borçlu kimse genel olarak alacaklıdan ekonomik anlamda daha iyi düzeydedir. Bu fark ribâ ile faizi ayıran en önemli sistemsel farklılıktır. Ribâlı sistemde ise ribâ veren kimse her zaman alan kimseden çok daha iyi bir durumdadır ve en temelde sömürmeye dayalı bir sistemdir. Bu durumda ribâda borç veren daima zengin, borçlu ise fakirdir. Fakat faizde mevduat sahipleri orta ve dar gelirli, kredi temin eden kimseler ise tüccarlar, iş adamları veyahut girişimcilerdir. Sonuç olarak burada ribâ ile faiz arasında ters bir ilişki vardır.⁶⁴ Faiz, mevduat hesabı açıp parasını faize yatıran için risksiz bir yatırımdır. Nitekim faiz alan kimse için yöneltilen en büyük eleştiri de tam olarak bu noktadan sonra başlamaktadır. Çünkü İslâmın tavsiye ettiği düzende risksiz yatırım helal kabul edilmez. Para her daim ticaret yoluyla kazanılmalı, kâr-zarar ihtimali olan bir sistemde işletilmeli ve hiçbir zaman âtil bir durumda bekletilmemelidir. Fakat bu durumda yine alacağımız miktarın fazlalığının ne cinsinden olacağı en önemli noktalardan birisidir. Enflasyonun %50 olduğu bir ekonomide kişinin bankadan alacağı %30 faiz miktarının kâr minvalinden hesaplanabileceğini söyleyemeyiz. Bu durumda gerçek anlamda bir fazlalıktan söz edemeyeceğimiz için de lanetlenen ribâ uygulamasından da söz edemeyiz. Nitekim bu durumda zaten birikimi faize yatırmak mantıklı bir adım olmayacaktır. Sonuç olarak faizin caiz olup olmadığı sorusu ekonomik açıdan bir kâr/getiri ve fazlalık sağladığı andan itibaren başlamalıdır. Şu an zaten parasını faize yatıran bir kişi yine enflasyon karşısında parasının erimesine engel olamamaktadır. Bu tarz enflasyon ortamlarında bir kazanç elde etmek isteyen kişilerin parasını faize yatırmaktansa reel ticaret içerisinde kendileri için bir pay aramaya çalışmalarını daha mantıklı bir adım olarak gözükmektedir. Nitekim İslâmın önerdiği yatırım şekli de budur.

c. Faiz ve ribâ kavramlarının birbirinden farklı olduğunu savunanların en büyük iddiası Kur'ân'da yasaklanan ribânın ayette de geçtiği üzere "ed'âf-ı madaaf" olmak suretiyle haram olduğu görüşüdür. Bu görüşe göre Kur'ân'da yasaklanan ribâ gayr-ı kanunî olarak da niteleyebileceğimiz, kanunun belirlediği faiz oranlarının dışında kalan faizlerdir. Nitekim Kur'ân'daki ifadelerde de "Ribâ yemeyiniz", "Allah ribâyı haram kılmıştır." gibi ifadeler geçerken ribâ kavramı harf-i tarifle yani "er-ribâ" olarak ifade edilmektedir. Bahsedilen ribâ cahiliye devrinde bilinen malum ribâyı ifade etmektedir ki bu da yüksek oranlarla karşı tarafı zor duruma sokmayı planlayan borcun sürekli kat kat arttığı cahiliye ribâsıdır. Nitekim Fazlurrahman da ribâyı "Borcu ödemeyi belli bir süre mukabil, ödünç verilen ana paranın kat kat olarak artmasına vasıta olan fahiş miktardaki fazlalık"⁶⁵ olarak tarif

⁶⁴ Uludağ, a.g.e. 248.

⁶⁵ Uludağ, a.g.e., 43.

etmektedir. Fakat bu kavram yalnızca borcun sürekli olarak %100 oranında arttığı deyn işlemleri için değil daha fazla veya haddi yüksek, oranı aşırı olacak şekilde daha az miktarlar için de geçerli olmaktadır. Sonuç olarak bu görüşü savunanlara göre %100'ün altında kalan her faiz helaldir demek doğru değildir. Kat ve kat ifadesinden kastedilen kanunî faizden daha yüksek olmak kaydıyla alınan fahiş faizlerdir ki bu da genel manası ile tefecilik olarak adlandırılır. Nitekim Osmanlı döneminde de Para Vakıflarında “Kanunî Faizin” esas alınması ve bu oranın altında kalan faizin ribâ kapsamına girmeyeceği ifade edilirdi.⁶⁶

d. Ribâ ve faiz kavramlarının birbirleri yerine kullanılmamasını gerektiren bir başka fark ise temerrüt faizi uygulamasıdır. Günümüz bankacılığında şayet borçlu kişi bankaya borcunu ödemezse temerrüt (gecikme) faizi uygulanmaktadır. Temerrüt faizinin yasal bir sınırlaması vardır ve bu faiz oranları bankalar tarafından ilan edilmek zorundadır. Borç alacak kişiler bu oranlara bakıp bankalardan borç para talep ettikleri için genellikle gecikme faizleri bankalar tarafından düşük düzeylerde tutulmaya çalışılır. Ribâda ise bu durum tam tersidir. Bir rekabet ortamı söz konusu olmadığı için geciken borca karşılık fahiş oranlar uygulanır ve böylece kişi bir daha asla ödeyemeyeceği bir borcun altına girmiş olur. Hatta kapitalist sistemin bir getirisi olarak günümüzde devletler iflas edemeyecek kadar büyük şirketlerin bankalardaki ödenmemiş borçlarını öderler. Bu işleme ise şirket kurtarma operasyonu (boilout) denilmektedir.⁶⁷ Bu işlem kapitalist sistemin çarklarının işlemeye devam etmesi için gerekli bir işlemdir. Bu durumda ribâ ile ödenen borçlarda olduğu gibi alacaklı taraf her durumda kârda olan taraf değildir ve borçluyu sömüremez. Bankalar ise alacağı borca karşılık ipotek ettirilen mallara haciz uygularlar.

e. Bu iki kavram arasındaki bir diğer fark ise Hz. Peygamber zamanında bildiğimiz anlamıyla basit bir ribâ sisteminin işlediği tezidir. Bu tarz işlemlerde en basit ifadeyle kişi vade ile borç alır da ödeyemezse fahiş oranlarda bu borç arttırılırdı. Faiz ise Hz. Peygamber zamanında var olan bir uygulama değildi. Ribâ direkt olarak ayetle yasaklanmışken bu durumda faizin yasaklanması ancak kıyasla mümkündür. Günümüzde bankacılık sektöründe kullanılan faizin, ribâdan çok daha komplike bir yapısı vardır ve tek tip bir yapı değildir. Ribâ, faize göre daha küçük hacimli bir uygulamadır. Ribâ daha çok gelişmemiş veyahut henüz büyümemiş toplumlarda yaygın olarak kullanılırken faiz ise ekonomik olarak refah düzeyi daha iyi düzeyde olan toplumlarda ya da bir girişimciliğe adım atmak için finansman desteğine ihtiyaç duyan kişiler tarafından talep edilmektedir. Nitekim Para Vakıfları gibi uygulamaların Osmanlı'nın en güçlü ve halkın refahının daha iyi olduğu bir dönemde sistemli olarak yürürlüğe girmesi de bu durumu destekler niteliktedir. Büyüyen ekonomilerin girişimcileri veya tüccarları daha büyük meblağlarda paralara ihtiyaç duyarlar. Bu sebeple de daha komplike yapılar inşa edilmek durumunda kalınır. Faiz, ribâyâ nazaran daha iktisadî bir olgudur. Bu durumda her faize ribâ damgası vurup haram kabul etmek doğru bir yaklaşım değildir. Bu sebeple hangi kısmının ribâyâ benzediği ve yasaklanması gerektiği veyahut hangi kısmının caiz olduğu ve

⁶⁶ Dalgın, “Faiz Yasağıyla İlgili Farklı Yaklaşımlar”, 79.

⁶⁷ Öztürk ve Şahin, a.g.e., 181.

kullanmakta bir sakınca olmadığına açıklanmasının gerektiğini ve topyekûn bir yasaklamanın doğru olmadığı kanaatindeyiz.

Sonuç

Yaptığımız incelemeler sonucunda ribâ ve faiz kavramları hakkında çağdaş âlimlerin pek çok farklı görüşünün olduğu tespit edilmiş ve çalışmamız bağlamında şu sonuçlara ulaşılmıştır:

1. Klasik fıkıh metinlerinde ribâ ve faiz ayrımı söz konusu olmayıp bu şekilde yapılan ayırım önce Batı'da, zamanla da İslâm dünyasında gündeme gelmiştir. Bunun temel nedeni, modern dönemde uygulanan faizin bazı açılardan Orta Çağ'da uygulanan ribâdan farklı olması ve günümüz kapitalist sisteminin tamamen faize dayanmasıdır. Kapitalist sistemin, adaleti ve hakkaniyeti sağlamadığı için İslâm'ın ön gördüğü bir sistem olmadığını baştan kabul etmekle beraber bu sistem içinde mevzubahis edilen faizin tamamen ribâ gibi değerlendirilmesinin de tutarlı olmadığı kanaatindeyiz.

2. Klasik fıkıh düşüncenin hâkim olduğu tarım kültüründe semen/para denilen husus büyük oranda dinar ve dirhem yani altın ve gümüşten ibaretti. Bu tür paraların ödünç verilmesi durumunda enflasyondan etkilenmesi veya paranın değer kaybetmesi gibi bir durum söz konusu değildi. Dolayısıyla günümüzde karşılıksız şekilde dahi basılabilen itibarî paraların dinar ve dirhem gibi değerlendirilip fukahânın onlar hakkında verdiği bütün hükümleri bu tür paralar için de uygulamak bazı açılardan probleme neden olmaktadır.

3. Fıkıh metinlerde ribânın haramlığı hususunda ittifak edilse de illeti ve hangi mallarda ribânın gerçekleşeceği tamamen ictihâdî bir meseledir. Nitekim ölçü ve tartıya tabi tutulmayan mallar Hanefîlere göre ribâyâ konu edilmezken yiyecek özelliği taşımayan mallar Şâfiîlere göre ribâyâ konu edilmezler. Zâhirîlere göre ise hadiste zikredilen altı sınıf malın dışında ribâ mevzubahis olamaz. Dikkat edilirse ribânın haramlığı hususunda konsensus mevcut olsa da hangi tür mallarda ribânın gerçekleşeceği mezheplere göre dahi farklılık arz etmektedir. Zira ribânın illeti olarak öne sürülen bütün iddialar farklı açılardan tartışmaya açıktır.

4. İslam hukukunda hükümler hakikatte hikmete mebni olsalar da hukukta istikrar ve standartlık olması için illeti dikkate almak daha makul kabul edilmektedir. Fakat Şâri, hakikatte illeti değil hikmeti dikkate alır. Diğer bir ifadeyle Şâri, ribânın haram olmasını mekîl, mevzûn, semen veya iddihâr gibi vasıflara bağlamamıştır, bunlara bağlamış olması da pek makul değildir. Şâri, ahlaki açıdan sömürüye ve fakiri daha da fakirliğe düşürdüğü için ribâyı haram kılmıştır. Fakat âlimler, hukukta standardı yakalamak için kendilerince bir illet tespit etmiş olsalar da nelerin ribevî mal kabul edilip edilmeyeceği hususunda ihtilaf etmişlerdir. Kanaatimizce ribâ hususunda, fukahânın zikrettiği illetler hakkaniyeti tam olarak yansıtmadığından hikmetten hareket edilmesi daha adil hükümlere ulaşmamızı sağlayacaktır. Zira bir vasfın illet olabilmesi, ancak hikmeti barındırması durumunda söz konusu olabilir. Halbuki günümüzde faiz olarak adlandırılan pek çok uygulamada sömürüden veya ahlaksızlıktan bahsetmek pek mümkün değildir.

5. Her dönem toplum için nakit ihtiyacı söz konusu olmuştur. Muhtemelen hiçbir dönem zekât, sadaka ve karz-ı hasen yeterli görülmemiştir. Nitekim bu sıkıntıyı aşabilmek için beyu'l-îne, bey bi'l-

vefâ ve para vakıfları gündeme gelmiştir. Unutulmamalıdır ki bu tür bazı uygulamalar şekil açısından ribâyı ihtiva etmese de sonuç itibariyle ondan farksızdır. Diğer bir ifadeyle bu tür akidlerle hukuka şeklen uyulmakla beraber ulaşılan sonuç itibariyle ribâdan farksız bir uygulama değildir. Örneğin murabahalı şekilde finans bankasından alınan ev ile normal bankalar vasıtasıyla alınan ev arasında şekil haricinde bir fark yoktur ve finans bankaları bir anlamda normal bankaların yaptığı şeyi İslâm hukuku ambalajıyla sunmaktadırlar.

6. Kanaatimizce reel anlamda fazlalık içermeyen ama günümüzde terim olarak faiz kapsamında ele alınan hususların ribâ kapsamında değerlendirilmesi pek uygun değildir. Diğer bir ifadeyle enflasyonun yüzde elli olduğu bir ülkede yüzde kırkla alınan faizin gerçek anlamda fazlalık içerdiğini iddia etmek zordur. Aynı şekilde borç alan kişinin altın veya enflasyon farkını dikkate alarak borcunu ifa etmesi de faiz değil, aksine hakkaniyet ve adaletin gereği olarak değerlendirilmelidir. Nitekim Ebû Yusuf da paranın değer kazanması veya değer kaybetmesi durumunda akdin gerçekleştiği günkü değer dikkate alınması gerektiğini belirtir. Ayrıca devletin düşük faiz oranlarıyla geliri düşük olanları ev sahibi yapmaya çalışması da faiz olarak değil, toplum maslahatı gereği devletin yapması gereken yardımlar olarak görülmelidir.

7. İslâm hukuku hiç kimsenin zarara uğramasını istememekte, aksine toplumdan zararı defetme şeklindeki prensiple hareket etmektedir. Bundan ötürü 3 yıl evvel 300 bin TL borç alan birinin, bugünkü Türkiye şartlarında 300 bin TL olarak borcunu ödemesi alacaklının, muhtemelen verdiği paranın onda birini geri aldığı anlamına gelir ki bu büyük bir haksızlık olmanın yanında karz-ı hasenin ortadan kalkmasına da sebep olmaktadır. Ayrıca unutulmamalıdır ki böyle bir durumda borç alan kişi, hakikatte borç aldığı paranın misli bir yana ancak onda birini geri ödediği için aslında kendisi fazla para (faiz) almış olmaktadır. Bu tür sıkıntılardan kurtulmak için gerçek para olan altını veyahut hakikati yansıtan enflasyon hesaplamalarını dikkate almak gerekir. Elbette bunların yüzde yüz hakkaniyeti tespit ettiğini iddia edemeyiz ama adaleti tesis etmek için en makul çözümün şimdilik bu olduğunu söyleyebiliriz.

8. Son olarak ribâ ve faiz arasında fark olduğunu savunanların bir kısmı kanûnî seviyeden yüksek faizi, yani bir nevi tefeciliği ribâ olarak görürken bir kısmı, ribâyı parayı parayla satma, faizi ise paranın kirası şeklinde tarif etmiştir. Diğer bir kısım araştırmacı ise tüketim amaçlı olanları ribâ olarak değerlendirirken üretim amaçlı olanları ribâ kapsamında değerlendirmemiştir. Sonuç olarak ribâ ve faiz arasında ayrıma gidenlere göre ribâ tamamen borçlunun aleyhine iken günümüzdeki faizler her zaman bu özellikte değildir.

Kaynakça

- Adevî, Ali b. Ahmed. *Hâşiyetü'l-Adevî 'alâ Şerhi'l-Hıraşî*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.
- Akgündüz, Ahmet. *Ebussuud Fetavâsı*. İstanbul: Osav Yayınları, 1. Baskı, 2018.
- Alrîfai, Tarık. *İslâmî Finans ve Yeni Finansal Sistem*. Ankara: Buzdağı Yayınları, 1. Baskı, 2017.
- Aydın, Yılmaz. "Keynes'in Parasal Faiz Teorisi". *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17/1, (2015), 207-224.

- Bayındır, Servet. "Ribanın Tarifi Konusunda Yeni Bir Yaklaşım Önerisi". *İlahiyat Akademi Dergisi* 13, (2021), 1-30.
- Bilmen, Ömer Nasuhî. Ribâ. *İslâm Hukuku Terimleri Kâmusu*, İstanbul: Nizamiye Akademi Yayınları, 2016.
- Binatlı, Y. Ziya. "Faiz ve İslâm Hukukunda Faiz". *İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Dergisi*. 2/1 (1966), 147-183.
- Buhârî, Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmiu's-Sahîh*. Dımeşk: Dâru İbn-i Kesîr, 1423/2002.
- Cezîrî, Abdurrahmân. *el-Fıkhu 'alâ'l-Mezâhibi'l-erba'a*. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 2003.
- Çınar, Hüseyin. "Osmanlı Döneminde Rumeli'de Vakıf Paranın Kullandırılmasında Aranan Şartlar". *Adam Akademi*, 7/2 2017, 149-165.
- Dalgın, Nihat. "Faiz Yasağıyla İlgili Farklı Yaklaşımlar", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 16, (2010), 77-110.
- Demirkent, Işın. Haçlılar. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 14/525-546. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996.
- DİB, Diyanet İşleri Başkanlığı. "Din İşleri Yüksel Kurulu Başkanlığı" (Erişim 19.12.2023) <https://kurul.diyaret.gov.tr/Duyuru-Detay/Duyurular/637/basin-aciklamasi>
- Ebu'l-Huseyn el-Yemenî. *el-Beyân fî Mezhebi'l-İmâm eş-Şâfiî*. Cidde: Dâru'l-Minhâc, 2000.
- Eğri, Taha ve Orhan, Zeynep Hafsa. (ed.), *İslam İktisadı Perspektifinden Faiz*. İstanbul: İktisat Yayınları, 2018.
- Gül, Ali Rıza. "İslâm'daki Faiz Yasağının Temeli Olarak Câhiliye Ribâsı Kavramı". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 21/1 (2017), 701-748.
- Güler, Ümit. "Osmanlı Kıbrıs'ında Para Vakfı Uygulamaları (1750-1800)", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18 (2), 872-891.
- Harunoğulları, Erdal ve Çalışır. "Mehmet. Faiz Kavramı ve Tarihsel Perspektiften Faiz". *Sosyal, Beşerî ve İdarî Bilimler Dergisi*. 5/12, (2022). 1777-1779.
- İbn Âbidîn. *Reddü'l-muhtâr 'ala'd-Dürri'l-muhtâr*. Beyrut: Dâru'l-fıkr, 1992.
- İbn Hişâm. *Sîretü'n-nebeviyye*. çev. İzzet Hasan Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1971.
- İbn Kudâme, Muvaffakuddîn Ebû Muhammed. *el-Muğnî*. nşr. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî - Abdulfettâh Muhammed el-Hulv. Kahire: 1986.
- İbn Manzûr. *Lisânu'l-Arab*. Beyrut: Dâru'l-Hadîs, 2000.
- İbn Rüşd. *Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktesid*. Ahmet Meylânî çev. İstanbul: Meyan Yayınları, 1991.
- Kahraman, Abdullah. "Mansûrîzâde Said'in Klasik Fıkıhçılara Yönelttiği Bazı Eleştiriler", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5/1, (2001), 223-262.
- Khan, Akram Muhammed. *İslam İktisadının Meseleleri Güncel Durum ve Geleceğin Bir Analizi*. İstanbul: İktisat Yayınları, 2018.
- Kitabı Mukaddes*. İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi, 2. Basım, 2003.
- Koçinkağ, Mansur. *Mütekellim Yöntemi İslam Hukuk Metodolojisi (Bezzâvî Örneği)*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2019.

- Kur'ân-ı Kerîm Meâli*. çev. Halil Altuntaş – Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 3. Baskı, 2009.
- Mâlik b. Enes. *el-Muvatta*. thk. Muhammed Fuad Abdulbaki. Beyrut: Mektebetu'l-Buşra, 1406/1985.
- Mevsilî. *el-İhtiyar*. çev. Tevhit Ayengin. İstanbul: Ravzâ Yayınları, 2016.
- Müslim b. el-Haccâc. *el-Câmi'u's-sahîh*. nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Kahire: y.y., 1374-75/1955-56.
- Özsoy, İsmail. *İslam İktisadında Faiz ve Ortaya Çıkan Problemler*. İstanbul: İÜSBE, Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- Öztürk, Hasan. *Para Teorisi ve Politikası*. Trabzon: Derya Kitabevi, 2013.
- Öztürk, Mustafa ve Şahin, Hakan. *Ribâ ve Faiz Nedir, Ne Değildir?*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2021.
- Parasız, İlker. *Türkiye'de ve Dünyada Bankacılık*. Bursa: Ezgi Kitabevi Yayıncılık, 2011.
- Peş, Ahmet Muhammet. "Klasik Hanefî Faiz Teorisinin Günümüzde Geçerliliği Sorunu: Kağıt Paraların ve Sanayi Ürünlerinin Kendi Cinsleriyle Mübadelesinde Fazlalık Faizi". *Amasya İlahiyat Dergisi* 13 (2019), 475-494.
- Platon. *Devlet*. çev. Sabahattin Eyüboğlu. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2019.
- Salâhi, Mehmet. *Kâmus-ı Osmânî*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurulu Başkanlığı, 2019.
- Sâlih Rızâ. *Tağayyuru Kıymeti'n-Nukûd*. (Yüksek Lisans Tezi). Filistin: Câmîatü'n-Nacâh el-Vataniyye, 2005.
- Serpam (İslami Finans, Sermaye Piyasaları Araştırma ve Uygulama Merkezi), Araştırma Notları 1, 2013.
- Uludağ, Süleyman. *İslâm'da Faiz Meselesine Farklı Bir Bakış*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 4. Baskı, 2021.
- Varelci, Muhammed. "İslâm Hukuku Akit Teorisi Bağlamında Enflasyon Farkının Ödenmesine Dair Görüşler". *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 41 (2023), 217-241.
- Zekeriyâ el-Ensârî. *Esna'l-metâlib şerhu Ravzi't-tâlib*. nşr. Muhammed Muhammed Tamir. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001/1422.
- Zeytinoğlu, Erol vd. *Para, Faiz ve İslâm*. İstanbul: Ensar Yayınları, 3. Baskı, 2015.
- Zuhaylî, Vehbe. *İslâm Fıkhi Ansiklopedisi*. Yunus Vehbi Yavuz vd. çev. İstanbul: Risâle Yayınları, 1991.